

**В. А. ГНЕРА, А. В. БОРИСОВ, Б. О. СКОПНЕНКО,
М. В. НАРАЙКІВСЬКИЙ**

НАСЛІДКИ ВІЙНИ ДЛЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ СЕЛА МОЩУН ПОБЛИЗУ КИЄВА

Статтю присвячено результатам обстеження археологічних пам'яток у районі с. Мощун Київської обл., що зазнали впливу воєнних дій навесні 2022 р. Описано перебіг воєнної агресії росіян на локальній ділянці оборони Києва та продемонстровано наслідки цих подій для археологічної спадщини. Проаналізовано стан археологічних пам'яток обстежених роботами Моніторингової археологічної експедиції Інституту археології НАН України.

К л ю ч о в і с л о в а: археологічна спадщина, російська агресія, пошкодження археологічних об'єктів, Київська область, басейн річки Ірпінь, великокняжеский час, неоліт, ранній залізний вік.

Повномасштабне вторгнення на територію України в лютому 2022 р., до якого вдалася російська федерація, спричинило катастрофічні матеріальні втрати. Непоправних збитків завдано також культурній спадщині України, яка є невід'ємною частиною світового культурного надбання. Руїнації або пошкодження зазнали тисячі матеріальних об'єктів. Серед них зруйно-

вані пам'ятки архітектури, пограбовані музейні установи, пошкоджені або знищені внаслідок інженерних робіт та артилерійських обстрілів пам'ятки археології, понівечена інфраструктура. Так, станом на липень 2023 р., за даними Міністерства культури та інформаційної політики України, російські війська зруйнували або пошкодили 1,5 тис. об'єктів культурної інфраструктури та 600 пам'яток культури та історії (У МкіП... 2023). Попри те, що росія не припиняє свою руйнівну агресію, її поразка, а разом із тим відповідальність за скоєні злочини та заподіяну шкоду в цілком осяжній перспективі є очевидною для всього цивілізованого світу.

Саме тому питання фіксації заподіяних збитків — у край своєчасний захід, необхідний для забезпечення стягнень із країни-агресора в майбутньому. Що ж до світової практики покарання за злочини, здійснені проти культурної спадщини, то такі випадки відомі. Так, зокрема, у вересні 2016 р. Міжнародний кримінальний суд у Гаазі засудив ісламіста з Малі до дев'яти років ув'язнення за знищення стародавніх святинь Тімбукту (Гаазький... 2016). Як повідомляє ВВС, представник угруповання «Ансар ад-Дін» Ахмад Махді очолював загін радикальних ісламістів, який улітку 2012 р. зруйнував історичні будівлі дев'яти мавзолеїв і воріт мечетей у Тімбукту, стародавньому місті в центрі Малі. Указані пам'ятки стародавньої архітектури були внесені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Ця кримінальна справа була своєрідним юридичним прецедентом і першою в Міжнародному кримінальному суді (МКС), що безпосередньо стосується руйнувань культурних об'єктів. Підсудний визнав провину — теж уперше в історії МКС. І хоча росія відкликала свій підпис під Римським Статутом, це не убезпечить країну-терориста від відповідальності за здійснені злочини (Відкликаний... 2020).

© ГНЕРА Володимир Анатолійович, 2025 — кандидат історичних наук, науковий співробітник, відділу археології Києва, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0002-6589-9163, gneravolodimir@gmail.com

© БОРИСОВ Артем Вадимович, 2025 — кандидат історичних наук, науковий співробітник, відділу давньоруської та середньовічної археології, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0002-2322-2277 artem_borysov@iananu.org.ua

© СКОПНЕНКО Богдан Олександрович, 2025 — кандидат історичних наук, науковий співробітник, Національний університет оборони України, ORCID: 0000-0001-5678-0657, sko-bogdan@i.ua

© НАРАЙКІВСЬКИЙ Микита Володимирович, 2025 — лаборант, Національний університет оборони України, ORCID: 0009-0009-4910-3100, nik@gmail.com

© Інститут археології НАН України, 2025

Ця стаття відкритого доступу за ліцензією **CC BY-NC-ND 4.0**
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

У цих умовах актуальність питання моніторингу стану об'єктів культурної спадщини, зокрема пам'яток археології, які перебувають в зоні ризику пошкодження чи руйнування навіть у звичайний мирний час, не кажучи вже про інтенсивні бойові дії, не потребує додаткової аргументації.

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про охорону культурної спадщини», об'єкти культурної спадщини поділяються на: археологічні, історичні, об'єкти монументального мистецтва, об'єкти архітектури, об'єкти містобудування, об'єкти садово-паркового мистецтва, об'єкти науки і техніки (Про охорону... 2000). Археологічні пам'ятки — це рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, скельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідторним джерелом інформації про зародження й розвиток цивілізації. Таким чином, сукупність об'єктів археології, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території, рухомі культурні цінності (археологічні предмети), які походять з об'єктів археології, — це археологічна спадщина.

Формування системи моніторингу культурної спадщини в Україні почалося з моменту проголошення незалежності нашої держави. Цьому процесу передувало широке теоретичне обґрунтування усіх його аспектів. Так, зокрема, М. В. Васильєва визначає моніторинг як комплексну систему спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації про стан об'єктів культурної спадщини, у результаті чого відбувається оцінка та прогнозування змін, розробка обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень (Васильєва 1989, с. 23).

Різні аспекти питання захисту культурної спадщини та розробки системи моніторингу неодноразово ставали предметом наукового дослідження українських учених ще задовго до повномасштабного вторгнення російської федерації. Так, зокрема, над юридичним аспектом цього питання працювали такі українські дослідники, як М. В. Васильєва, Т. Г. Каткова (Каткова 2008, с. 6-7), С. Г. Долгова, К. А. По-

ливач (Поливач 2013), Т. С. Гжибовська (Гжибовська 2018, с. 70-77) та ін. Проте наявність значної кількості наукових праць і рекомендацій, пов'язаних із охороною культурної спадщини, ще не гарантувало вирішення проблем та реалізації вищезначених напрацювань у практичній площині.

Лише окремі публікації були присвячені практичній імплементації напрацьованих рішень у законодавство та порушували питання про системний моніторинг стану археологічної спадщини та розробку планів управління окремими «археологічними територіями». Такий підхід до охорони та моніторингу тяжіє до розуміння цілісності ландшафту і необхідності його комплексної охорони на протигагу підходу збереження окремих об'єктів (Томашевський 1998; 2004; Малолітнева та ін. 2021).

Війна рф проти України змусила українських науковців реагувати на принципово нові виклики. Замість розлогих багаторічних теоретичних напрацювань постала необхідність здійснення захисту пам'яток історії та археології на практиці, і процес моніторингу їх стану потрібно було розпочинати в найкоротший термін, незважаючи на всі ризики та небезпеки, пов'язані з війною. Зауважимо, що вагоме практичне значення для справи захисту, збереження археологічних пам'яток мав науково-практичний семінар «Охорона та збереження археологічної спадщини України», що відбувся у Києві 23 листопада 2022 р. Учасники семінару поділились унікальним практичним досвідом роботи в умовах війни. Створення міжгалузевої групи моніторингу археологічних ландшафтів, підрахунок завданих російською федерацією збитків, спільне та відмінне у питаннях захисту археологічної спадщини під час російсько-української війни та конфлікту на Балканах — лише частина питань, що зазнали жвавого обговорення. На окрему увагу заслуговують попередні результати моніторингу археологічних пам'яток у Києві та Київській області, оприлюднені А. В. Буйських, І. В. Зоценком та П. С. Шидловським (ред. Шидловський та ін. 2022).

Ніяк не нівелюючи та не знецінюючи важливості теоретичного осмислення цього питання, на думку авторів цієї публікації, вкрай важливою за нинішніх реалій є термінова практична реалізація процесу моніторингу стану об'єктів археології. І, на щастя, серед українських істориків та археологів є ті, хто активно працює

в цьому напрямі. 30 серпня 2022 р. розпочала свою роботу Моніторингова археологічна експедиція Інституту археології НАН України (МАЕ ІА НАН України) під керівництвом в.о. завідувача відділу археології Києва В. Г. Івакіна (Національна... 2023). За час її роботи було здійснено обстеження низки пам'яток на території Київської та Чернігівської обл.

За задумом ініціаторів проєкту, отриманий під час моніторингу археологічних пам'яток у Київській та Чернігівській обл. досвід має стати певним фундаментом, спираючись на який буде розроблено методика для подальшої роботи на інших постраждалих від російської агресії територіях. За час роботи експедиції здійснено фіксацію пошкоджень на більш ніж 20 археологічних об'єктах. Особливий інтерес становлять археологічні ареали, які стали місцем знакових та вирішальних битв у новітній українській історії. Серед них село Мощун на північ від Києва, що в березні 2022 р. було вирішальною точкою оборони столиці.

Епіцентром протистояння в перші дні російського вторгнення став Гостомель, де відбулася висадка російського десанту. Основне угруповання російських військ, що рухалось на Київ із території Білорусі, попередньо взявши під контроль населені пункти Чорнобиль, Іванків, Димер та Бородянку, вийшли на рубіж Буча – Гостомель 5 березня 2022 р. Для подальшого просування в бік української столиці окупантам необхідно було подолати досить вагому природну перешкоду — річку Ірпінь. Унаслідок підриву оборонцями дамби в селі Козаровичі річка вийшла з берегів, суттєво ускладнивши ворогові завдання (Козаровичі... 2022). Попри це, район населеного пункту Мощун було обрано російським командуванням для форсування річки Ірпінь при просуванні на Київ. Для виконання цього завдання зі складу ворожої армії направлено підрозділи 76-ої десантно-штурмової та 98-ої повітряно-десантних дивізій (Battle... 2022). Оборону населеного пункту тримали бійці 2-го батальйону 72-ої окремої механізованої бригади імені Чорних Запорозців чисельністю особового складу близько однієї роти.

5 березня 2022 р. північно-західну частину села зайняли підрозділи спеціального призначення ворожої армії, а вранці 6 березня ворог почав форсувати річку значними силами. Ситуація для українських захисників була вкрай складною. Ворог зосередив на цьому напрямку

головні зусилля, намагаючись взяти село, адже взяття Мощуна фактично відкривало окупантам шлях на Київ. По позиціях оборонців безперервно працювали ворожі «Гради», авіація, артилерія та міномети, а ворожі засоби радіоелектронної боротьби фактично унеможлилювали роботу нашої аеророзвідки. Під шаленим тиском ворога українські воїни вимушені були відступити у центральну частину села. Їм на допомогу прибули озброєні протитанковими засобами спецпризначенці, що дало змогу уповільнити темпи просування противника.

Масований ворожий штурм села з кількох напрямків розпочався 11 березня. На допомогу українським захисникам командування ввело у бій додаткові сили, проте натиск ворога був таким сильним, що підрозділи оборони були змушені відступити і зайняти оборону на околиці села. Ситуація стала вкрай складною, розглядалася імовірність, що українським підрозділам доведеться залишити село. Командир 72-ї ОМБр О. П. Вдовиченко навіть висловив таку пропозицію Головнокомандувачеві ЗСУ В. Ф. Залужному, проте було прийнято рішення тримати оборону далі (Олександр... 2022). Сили Оборони України дещо змінили тактику в Мощуні. Комбриг 72-ї ОМБр ухвалив рішення проводити ротації не більше ніж на три дні, у бій було введено додаткові підрозділи, і вже 16 березня вдалося повернути втрачені позиції. А за кілька днів українські війська почали вражати місця переправ та зосередження окупантів із важкої артилерії, попередньо заблокувавши Мощун із кількох напрямків. Ворог зазнав серйозних втрат і змушений був відступати. 21 березня ЗСУ повністю звільнили село від російських загарбників.

Село Мощун стало місцем, де наступ росіян на столицю України захлинувся. Ілюзорну велич «другої армії світу» українське військо перетворило на металобрухт, а сам населений пункт став відправною точкою у процесі деокупації Київщини. Наслідком запеклих боїв у Мощуні стало майже тотальне його руйнування. Згідно з даними проєкту аналітичного підрозділу Київської Школи Економіки «Росія заплатить», які були озвучені керівником проєктів із підтримки реформ Київської школи економіки М. Є. Нефьодовим, із 2800 будинків у с. Мощун було зруйновано 2 тис., а сума збитків сягає близько 1,1 млрд грн (У селі Мощун... 2022).

На початку літа 2023 р. співробітники МАЕ ІА НАН України та Національного університету оборони України здійснили моніторингове

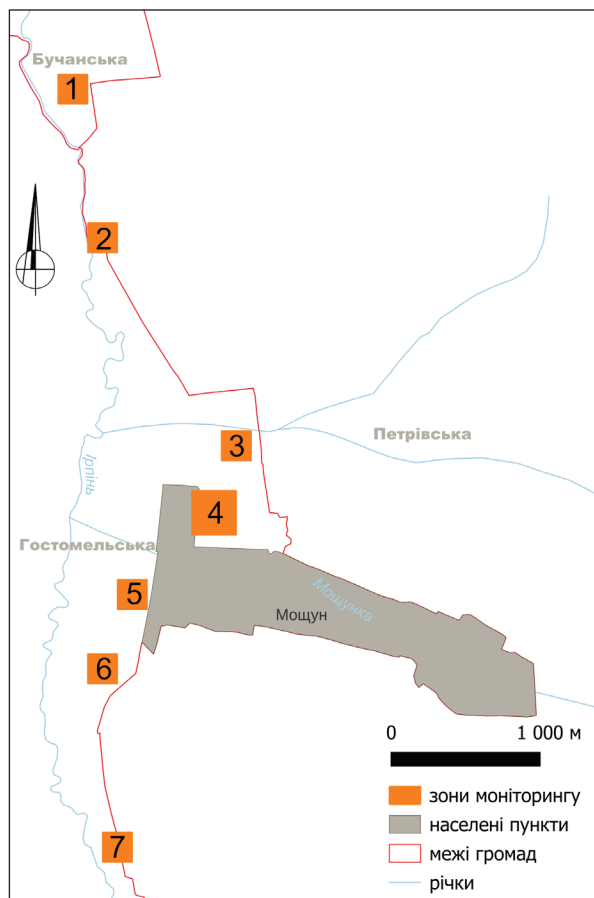

Рис. 1. Схема розташування зон моніторингу археологічних об'єктів у районі с. Мощун: 1 — Раківка уроч. Шевлівка; 2 — Нові Петрівці уроч. Сакова Пристань; 3 — Мощун уроч. Мамаїв Ріг 2; 4 — Мощун уроч. Мамаїв Ріг 1; 5 — Мощун уроч. Сапсайка; 6 — Мощун 2; 7 — Мощун 1

Fig. 1. The scheme of monitoring zones location of archaeological objects in the area of Moshchun village: 1 — Rakivka, Shevliivka tract; 2 — Novi Petrivtsi, Sakova Prystan tract; 3 — Moshchun, Mamaiv Rih tract 2; 4 — Moshchun, Mamaiv Rih 1; 5 — Moshchun, Sapsaika tract; 6 — Moshchun 2; 7 — Moshchun 1

обстеження району с. Мощун Бучанського р-ну Київської обл. щодо виявлення пошкоджень, спричинених російським вторгненням на археологічних об'єктах.

Попередньо на території та околицях села було відомо п'ять археологічних об'єктів (Мощун 1, Мощун 2, Мощун 3 уроч. Сапсайка, Мощун уроч. Мамаїв Ріг 1, Нові Петрівці Мощун 4 уроч. Сакова Пристань). Внаслідок обстеження виявлено два нових археологічних об'єкти (Мощун уроч. Мамаїв Ріг 2; Раківка уроч. Шевлівка). На всіх обстежених археологічних об'єктах зафіксовано сліди бойових дій 2022 р. У місцях влучання боеприпасів різного типу фіксуються порушення культурного шару. Частина влучань зафіксована на публічно доступних космічних

знімках, датованих 15 березня 2022 р. (картографічний сервіс Google). Площі поширення культурного шару інтенсивно засмічені різноманітними металевими уламками. Два об'єкти археології (Мощун 2, Мощун 3 уроч. Сапсайка) обстежити безпосередньо не вдалось через обмеження, пов'язані з воєнним станом, тому цього разу довелося обмежитись дистанційним моніторингом (за допомогою публічних космічних знімків).

Раківка, урочище Шевлівка. Місце виробництва — рудня (XVII—XVIII ст.)

Розташоване на землях села Раківка Бучанської громади Бучанського р-ну (рис. 1). На південь від археологічного об'єкту розташовано довготривалу оборонну точку (ДОТ) 529 Київського укріпрайону. До російського вторгнення 2022 р. (принаймні з 2010 р.) на пагорбі з ДОТ-529 було монастирське підсобне господарство зі скитським уставом на честь ікони Божої Матері «Спорительниця Хлібов» (Троїцький Йонинський монастир) під керівництвом архим. Амвросія (Олександра Колеснікова). Під час російського повномасштабного вторгнення поряд із пам'яткою розташовувався один із переходів через р. Ірпін, за який відбувались бої.

Виявлена площа археологічного об'єкту становить 0,6 га, витягнута вздовж північного схилу мису правого берега р. Ірпін із заходу на схід на 100 м та впоперек схилу на 85 м. Абсолютна висота території пам'ятки — 105–106 м, висота над заплавою 1,0–1,5 м. До російського вторгнення площу археологічного об'єкту використовували як поле. Ґрунт піщанистий, що на глибині 0,2–0,3 м переходить у пісок. Експозиція північна.

Під час обстеження 2023 р. на території зафіксовано різні за розміром залишки залізобного виробництва (рис. 7–8), зібрано окремі уламки гончарної кераміки XVII—XVIII ст. (рис. 6, 9). Фрагменти кераміки належать зокрема полив'яним посудинам та з димленою поверхнею. В орнаменталі домінує описка, окремі фрагменти з пролощеним орнаментом у вигляді смуг. На території трапляються поодинокі фрагменти цегли. За зібраним матеріалом археологічний об'єкт можна ідентифікувати як місце добування та первинної обробки заліза (залізобне виробництво) — рудня.

За наявними космічними знімками, на території пам'ятки зафіксовано 21 влучання боеприпасів (рис. 2: 1, 2), що пошкодили культурний шар

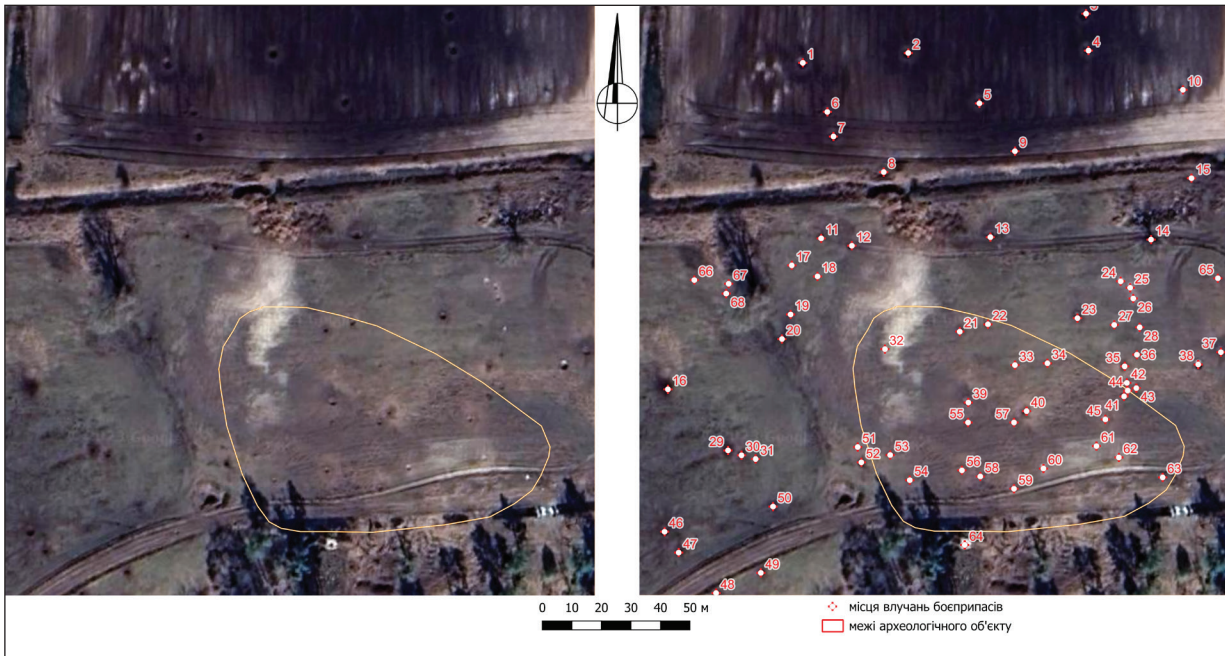

Рис. 2. Пошкодження археологічного об'єкту Раківка уроч. Шевлівка за даними космічної зйомки (15.03.2022, Google)
 Fig. 2. Damage to the archaeological site Rakivka, Shevlivka tract, according to space survey data (March 15, 2022, Google)

Рис. 3. Вид із південного сходу на археологічний об'єкт Раківка уроч. Шевлівка (стоп-кадр з відео 13.03.2022 р). Стрілкою вказане місце влучання № 56
 Fig. 3. View from the south-east to the archaeological site Rakivka, Shevlivka tract (a snapshot from the video of March 13, 2022). The arrow indicates the place of military shelling no. 56

та засмітили його численними уламками (рис. 4, 5). У процесі обстеження території об'єкту здійснено огляд місця влучання № 56 (рис. 2: 1; 2; 4). Влучання боєприпасів датується часом до 13 березня 2022 р., оскільки на відеозйомці того дня помітно вирву № 56 (рис. 3). Діаметр воронки,

що утворилась унаслідок влучання боєприпасів становить близько 2 м, та має глибину до 1 м. У стінках ями та в ґрунті, викинутому з воронки, зафіксовано численні уламки боєприпасів, фрагменти кераміки та залишки залізобробного виробництва (рис. 6–8).

Рис. 4. Місце влучання № 56 (північний борт), стрілками вказано окремі уламки боєприпасів

Fig. 4. Place of military shelling no. 56 (northern side), arrows indicate individual fragments of ammunition

Рис. 5. Фрагмент кераміки та уламок боєприпасів на території археологічного об'єкту Раківка уроч. Шевлівка

Fig. 5. A fragment of ceramics and ammunition on the territory of the archaeological site Rakivka, Shevlivka tract

Рис. 6. Фрагмент кераміки та залишки залізничного виробництва на археологічному об'єкті Раківка уроч. Шевлівка.

Fig. 6. A fragment of ceramics and remains of iron production at the archaeological site Rakivka, Shevlivka tract

Виявлений археологічний об'єкт зазнав руйнувань та суттєвих змін культурного шару внаслідок дій російських військ навесні 2022 р., поза тим він залишається одним із важливих об'єктів ранньої індустріальної історії регіону та загалом історії господарського використання київського Полісся. Після припинення дії воєнного стану та обстеження навколишніх територій спеціалістами-саперами необхідно повторно обстежити об'єкт із метою уточнення його меж та пошуку ймовірної житлової зони біля виявленої виробничої території рудні. Також необхід-

но здійснити подальші історичні бібліографічно-архівні дослідження документальних свідчень існування рудні в урочищі Шевлівка. Досі ми знаємо лише про функціонування тут хуторського поселення.

Нові Петрівці, урочище Сакова Пристань. Місце віднайдення (мезо-неоліт)

Археологічний об'єкт розташований на території Петрівської громади Вишгородського р-ну Київської обл. (рис. 1.).

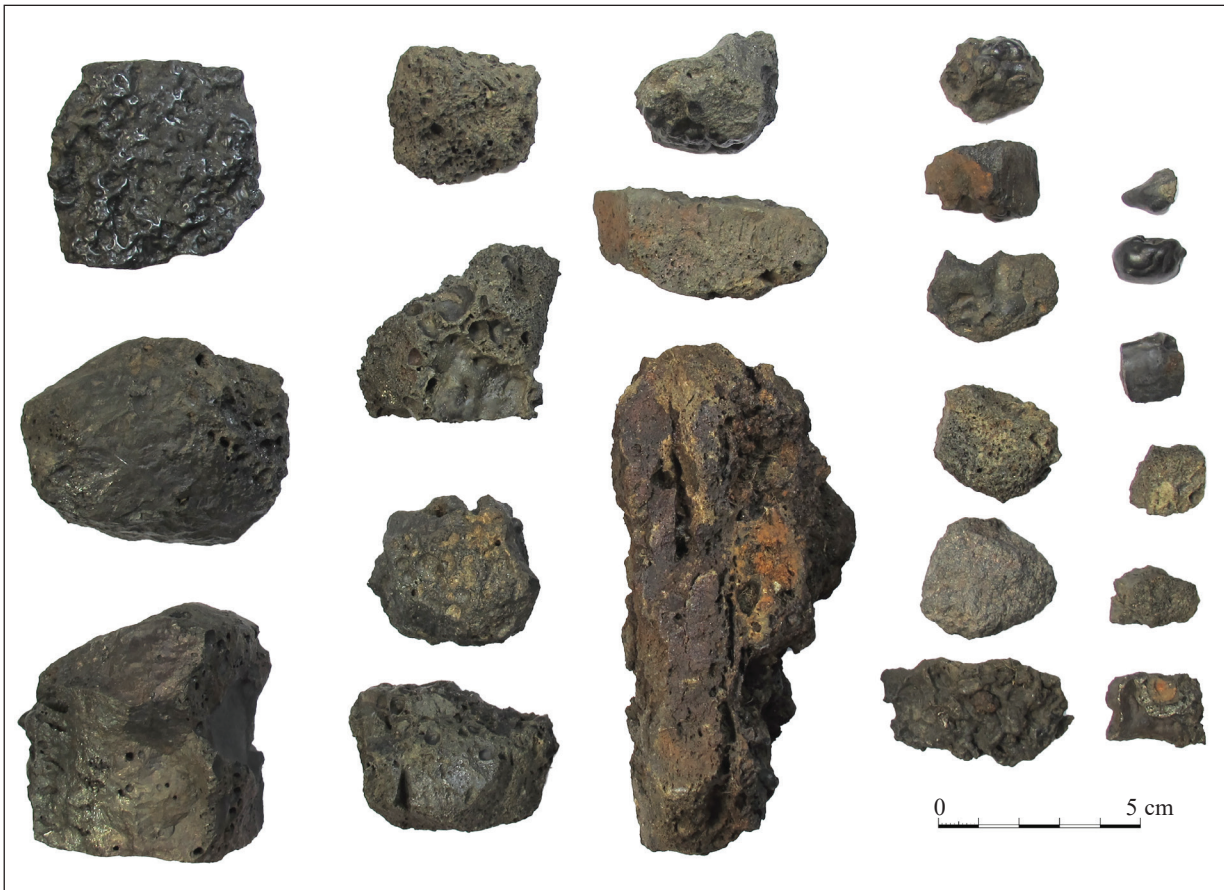

Рис. 7. Залишки залізоробного виробництва на археологічному об'єкті Раківка уроч. Шевлівка
 Fig. 7. Remains of iron production at the Rakivka archaeological site, Shevlivka tract

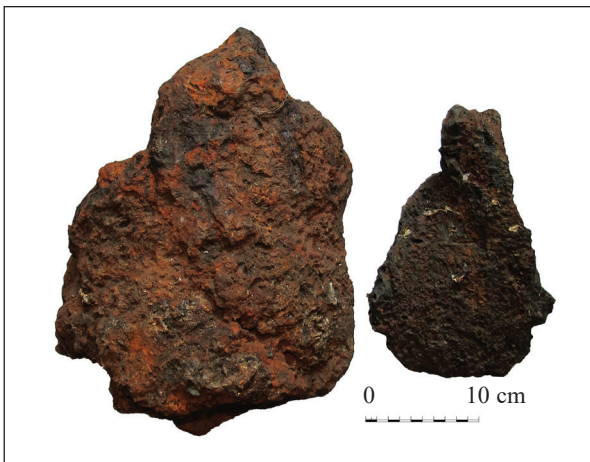

Рис. 8. Залишки залізоробного виробництва на археологічному об'єкті Раківка уроч. Шевлівка
 Fig. 8. Remains of iron production at the Rakivka archaeological site, Shevlivka tract

Археологічний об'єкт займає північний схил мису правого берега р. Ірпінь. Площа, 0,1 га, видовжена з північного заходу на південний схід (40 × 20 м). Експозиція північна. Абсолютна висота території об'єкту 104–105 м.

Об'єкт виявлений 2017 р. розвідками С. П. Коломійця, А. В. Борисова, С. В. Павленка (Коломієць, Борисов, Павленко 2017). Тоді ж зібрано три крем'яних відщепи та два ретушованих знаряддя (шкребачки) мезо-неолітичного часу.

Під час обстеження 2023 р. на території місця віднайдення зафіксовані численні осколкові уламки боєприпасів, що потрапили на територію археологічного об'єкту внаслідок обстрілу росіянами навколишньої території (рис. 10: 1, 2, 11, 14). На момент обстеження територія пам'ятки задернована, частково заросла сосновим лісом (рис. 12). У стовбурах окремих дерев зафіксовано уламки боєприпасів (рис. 13).

Мошун, урочище Мамайів Ріг 2. Місце віднайдення (доба бронзи — ранній залізний вік)

Археологічний об'єкт розташований на території с. Мошун (дачне селище Медик-Р) Гостомельської селищної громади Бучанського р-ну Київської обл. (рис. 1). Територія археологічного об'єкту — задернована, незабудована ділянка

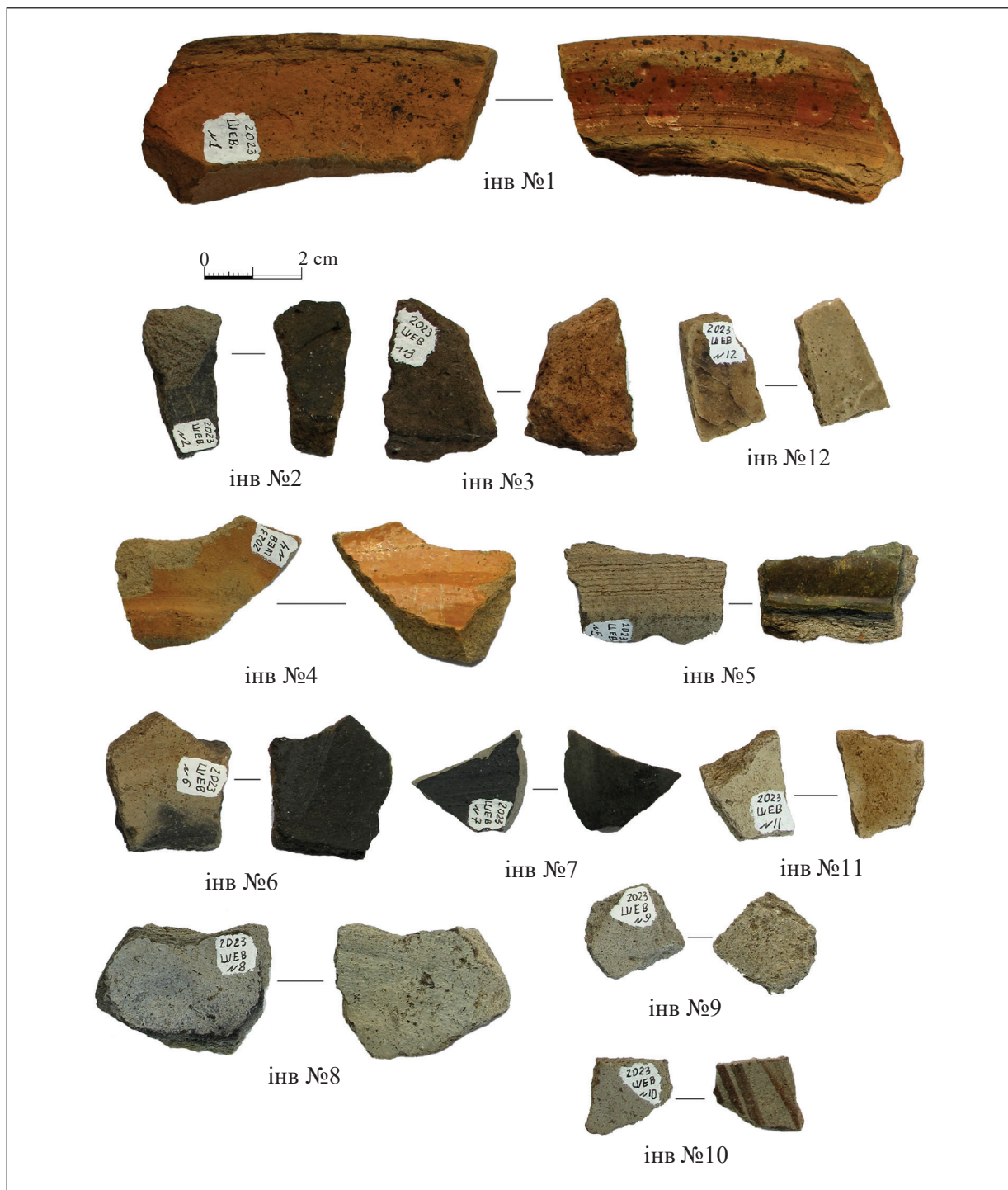

Рис. 9. Фрагменти керамічних посудин із території археологічного об'єкту Раківка уроч. Шевлівка
 Fig. 9. Fragments of ceramic vessels from the territory of the archaeological site Rakivka, Shevlivka tract

(рис. 17–18). На півдні обмежена вул. 10-ю Садовою, на заході садибами вул. Шкільної.

Площа нововиявленого об'єкту археології 0,4 га витягнута з півночі на південь (120 × 36 м) вздовж східного схилу дюноподібних підвищень правого берега р. Ірпінь. Відстань від русла — 892 м. Абсолютні висоти території об'єкта — 110,0–109,5 м. На північ,

за 100 м розташований видолинок, зараз каналізований, а колись, імовірно, — невеликий струмок. Територія від цієї долинки на південь аж до р. Мощунки на картах XIX — початку XX ст. має назву урочище Мамаїв Ріг.

Під час обстеження 2023 р. на території місця віднайдення зафіксовані численні сліди влучань боєприпасів та їх осколкові уламки (рис. 16, 19–

Рис. 10. Пошкодження археологічного об'єкту Нові Петрівці уроч. Сакова Пристань за даними космічної зйомки (15.03.2022, Google)

Fig. 10. Damage to the archaeological site of Novi Petrivtsi, Sakova Prystan tract, according to data from a space survey (March 15, 2022, Google)

Рис. 11. Вид із півночі на археологічний об'єкт Нові Петрівці уроч. Сакова Пристань (стоп-кадр з відео 13.03.2022). Стрілкою вказане місце влучання № 17

Fig. 11. View from the north to the archaeological site Novi Petrivtsi, Sakova Prystan tract (a snapshot from the video of March 13, 2022). The arrow indicates the place of military shelling no. 17

20), що потрапили на територію археологічного об'єкту внаслідок обстрілу росіянами території населеного пункту. На території археологічного об'єкту за даними космічної зйомки датованої 15.03.2023 (сервіс Google) зафіксовано чоти-

ри сліди влучання (рис. 15: 1, 2; 16). На території місця віднайдення зібрано кілька фрагментів стінок ліпної кераміки. На одному фрагменті помітно слід від нігтевого вдавнення. Судячи з характеру поверхонь керамічних фрагментів, їх

Рис. 12. Вид на східну частину археологічного об'єкта Нові Петрівці уроч. Сакова Пристань із його центру
Fig. 12. View of the eastern part to the archaeological site Novi Petrivtsi, Sakova Prystan tract, from its centre

Рис. 13. Один з уламків боеприпасів, що застряг у стовбурі дерева на місці віднайдення Нові Петрівці уроч. Сакова Пристань (показано червоною стрілкою)

Fig. 13. One of the pieces of ammunition stuck in a tree trunk at the location of Novi Petrivtsi, Sakova Prystan tract (shown with a red arrow)

тіста та нігтевого вдавнення — знайдену кераміку можна віднести до доби бронзи – раннього залізного віку (рис. 21).

Археологічний об'єкт зазнав руйнувань унаслідок обстрілу російськими військами. Місце віднайдення потребує подальших досліджень із метою уточнення культурно-хронологічного визначення та характеру об'єкту.

Мощун, урочище Мамаїв Ріг 1. Оселище (ранній залізний вік, підгірцівська культура; великокнязівський час)

Археологічний об'єкт розташований на території с. Мощун (дачне селище Медик-Р) Гостомельської селищної громади Бучанського р-ну

Рис. 14. Осколкові уламки російських боеприпасів на території археологічного об'єкту Нові Петрівці уроч. Сакова Пристань

Fig. 14. Shrapnel fragments of Russian ammunition on the territory of the archaeological site Novi Petrivtsi, Sakova Prystan tract

Київської обл. (рис. 1). Територія археологічного об'єкту забудована дачними ділянками, на ній розташовані центральні та західні частини вулиць 2-га Садова — 6-та Садова (рис. 22: 1, 2).

Археологічний об'єкт займає верхню частину видовженого з північного заходу на південний схід (255 × 60 м) дюноподібного під-

Рис. 15. Пошкодження археологічного об'єкту Мощун уроч. Мамаїв Ріг 2 за даними космічної зйомки (15.03.2022, Google)
 Fig. 15. Damage to the archaeological site Moshchun, Mamaiv Rih 2 tract, according to space survey data (March 15, 2022, Google)

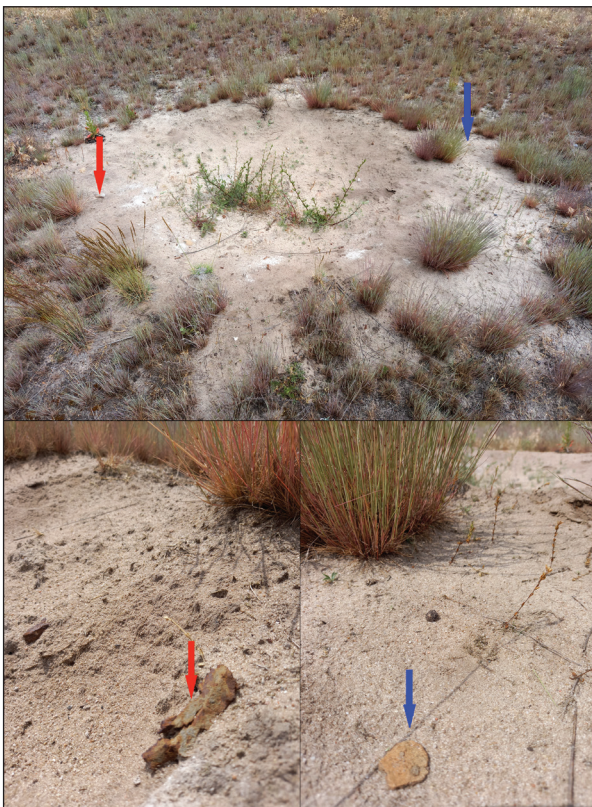

Рис. 16. Вид із півдня на місце влучання № 46 на археологічному об'єкті Мощун уроч. Мамаїв Ріг 2. Червоними стрілками вказано на уламки боєприпасів, синіми — на фрагмент кераміки

Fig. 16. A view from the south to the site of military shelling no. 46 at the archaeological site Moshchun, Mamaiv Rih 2 tract. Red arrows indicate fragments of ammunition, blue arrows — a fragment of ceramics

вищення. Пагорб розташований на межі із заплавою правого берега р. Ірпінь на північний схід від гирла р. Мощунки. Це південна околиця території, що на картах XIX — початку XX ст. має назву урочище Мамаїв Ріг. Площа археологічного об'єкту 0,9 га. Абсолютна висота території об'єкту 105 м, висота над заплавою р. Ірпінь — близько 4–5 м.

Археологічний об'єкт, за інформацією О. В. Серова, виявлений розвідкою експедиції Київського обласного управління культури у 1989 р. Тоді ж було зібрано окремі знахідки фрагментів стінок посудин підгірцівської культури та кераміки великокнязівського часу (Серов 2006).

Під час обстеження 2023 р. виявлено, що археологічний об'єкт перебуває повністю під забудовою, яка зазнала нищівного руйнування внаслідок російських обстрілів. Вдалось обстежити незабудовану ділянку в південно-східній частині пам'ятки (через дорогу, південніше від ділянки № 110 по вул. 3-ій Садовій) (рис. 23–24). На території ділянки зафіксовано окремі уламки російських боєприпасів (рис. 25), кілька фрагментів стінок ліпних та гончарних посудин. Фрагменти гончарної кераміки можна датувати XVI—XVIII ст. Серед них є з поливою, фрагмент покритишки (інв. № 2) та вінце посудини. Окремо відзначимо, що на території обстеженої ділянки виявлено мікроскопічний

Рис. 17. Вид на об'єкт археології Мощун уроч. Мамаїв Ріг 2 із північного сходу (фото з району місць влучання №№ 14–17)
Fig. 17. View of the Moshchun archaeological site, Mamaiv Rih 2 tract, from the north-east (a photo from the area of military shelling nos. 14–17)

Рис. 18. Вид із півдня (вул. 10-та Садова) на об'єкт археології Мощун уроч. Мамаїв Ріг 2
Fig. 18. View from the south (10th Sadova st.) to the archaeological site Moshchun, Mamaiv Rih 2 tract

уламок пірофілітового сланцю, що за кольором може бути віднесений до сорту сланцю, який використовували для виробництва жорен у великокняжий час (рис. 26: А1).

Археологічний об'єкт зазнав руйнувань унаслідок обстрілу російськими військами та забудови дачними ділянками. Оселище потребує подальших досліджень із метою уточнення культурно-хронологічного визначення, збору артефактного матеріалу та з'ясування стратегії археологічного об'єкту.

Мощун, урочище Сапсайка. Оселище (доба бронзи — ранній залізний вік)

Археологічний об'єкт розташований на землях с. Мощун Гостомельської селищної громади Бучанського р-ну Київської обл. (рис. 1). За 648 м південніше від колишнього мосту через р. Ірпінь (знищений під час російського вторгнення весни 2022 р.).

Оселище розташоване на підвищенні в заплаві правого берега р. Ірпінь. Абсолютні висота 105,2 м., над заплавною річки 2,5 м. Експозиція західна. Площа об'єкту 0,4 га (87 × 57 м, витягнуте з півночі на південь). Навколишня місцевість (південно-західна околиця с. Мощун) у місцевих жителів має назву Сапсайка.

Об'єкт виявлений в 2017 р. розвідками С. П. Коломійця, А. В. Борисова, С. В. Павленка (Коломієць, Борисов, Павленко 2017). Тоді ж зібрано ліпну кераміку доби бронзи — раннього залізного віку.

У 2023 р. безпосереднє обстеження пам'ятки виявилось неможливим через обмеження, пов'язані з війною. Моніторинг стану здійснювався дистанційно. На території археологічного об'єкту, за даними космічної зйомки, датованої 15.03.2023 (сервіс Google), зафіксовано чотири сліди влучання російських боєприпасів (рис. 27: 1, 2).

Рис. 19. Уламок боєприпасів на території археологічного об'єкту Мошчун уроч. Мамаїв Ріг 2

Fig. 19. A fragment of ammunition on the territory of the archaeological site Moshchun, Mamaiv Rih 2 tract

Археологічний об'єкт потребує додаткового натурного обстеження для з'ясування стану збереження та збору інформації, що допоможе уточнити культурно-хронологічне визначення та його межі.

Мошчун 2. Місце віднайдення (доба бронзи — ранній залізний вік; XVII—XVIII ст.)

Археологічний об'єкт розташований на землях села Мошчун Гостомельської селищної громади Бучанського р-ну Київської обл. (рис. 1). За 1,079 км південніше від колишнього мосту через р. Ірпінь (знищений під час російського вторгнення весни 2022 р.).

Місце віднайдення розташоване на підвищенні в заплаві правого берега р. Ірпінь на невеликому мисоподібному виступі. Абсолютні висоти 105,5–105,7 м, над заплавною річки 2,5–3,0 м. Експозиція західна. Площа об'єкту 0,2 га (58 × 36 м, витягнуте з півночі на південь).

Об'єкт виявлений 2017 р. розвідками С. П. Коломійця, А. В. Борисова і С. В. Павленка (Коломієць, Борисов, Павленко 2017). Тоді ж

Рис. 20. Уламок боєприпасів на території археологічного об'єкту Мошчун уроч. Мамаїв Ріг 2

Fig. 20. A fragment of ammunition on the territory of the archaeological site Moshchun, Mamaiv Rih 2 tract

зібрано ліпну кераміку доби бронзи — раннього залізного віку та окремі фрагменти XVII—XVIII ст.

У 2023 р. безпосереднє обстеження пам'ятки було неможливе через обмеження, пов'язані з війною. Моніторинг стану здійснювався дистанційно. На території археологічного об'єкту, за даними космічної зйомки, датованої 15.03.2023 (сервіс Google), зафіксовано сліди двох влучань російських боєприпасів (рис. 28: 1, 2). Археологічний об'єкт потребує додаткового натурного обстеження.

Мошчун 1. Оселище (доба бронзи — ранній залізний вік)

Археологічний об'єкт розташований на землях с. Мошчун Гостомельської селищної громади Бучанського р-ну Київської обл. (рис. 1). За 2,379 км південніше від знищеного під час російського вторгнення мосту через р. Ірпінь.

Оселище розташоване на підвищенні в заплаві правого берега р. Ірпінь. Абсолютна висота 106,5 м, над заплавною річки 3 м. Експозиція західна. Площа об'єкту 0,4 га (107 × 50 м, витягнуте з півночі на південь).

Об'єкт виявлений 2017 р. розвідками С. П. Коломійця, А. В. Борисова, С. В. Павленка (Коломієць, Борисов, Павленко 2017). Тоді ж зібрано ліпну кераміку доби бронзи — раннього залізного віку.

У 2023 р. безпосереднє обстеження пам'ятки виявилось неможливим через обмеження, пов'язані з воєнним станом. Моніторинг стану здійснювався дистанційно. На території архео-

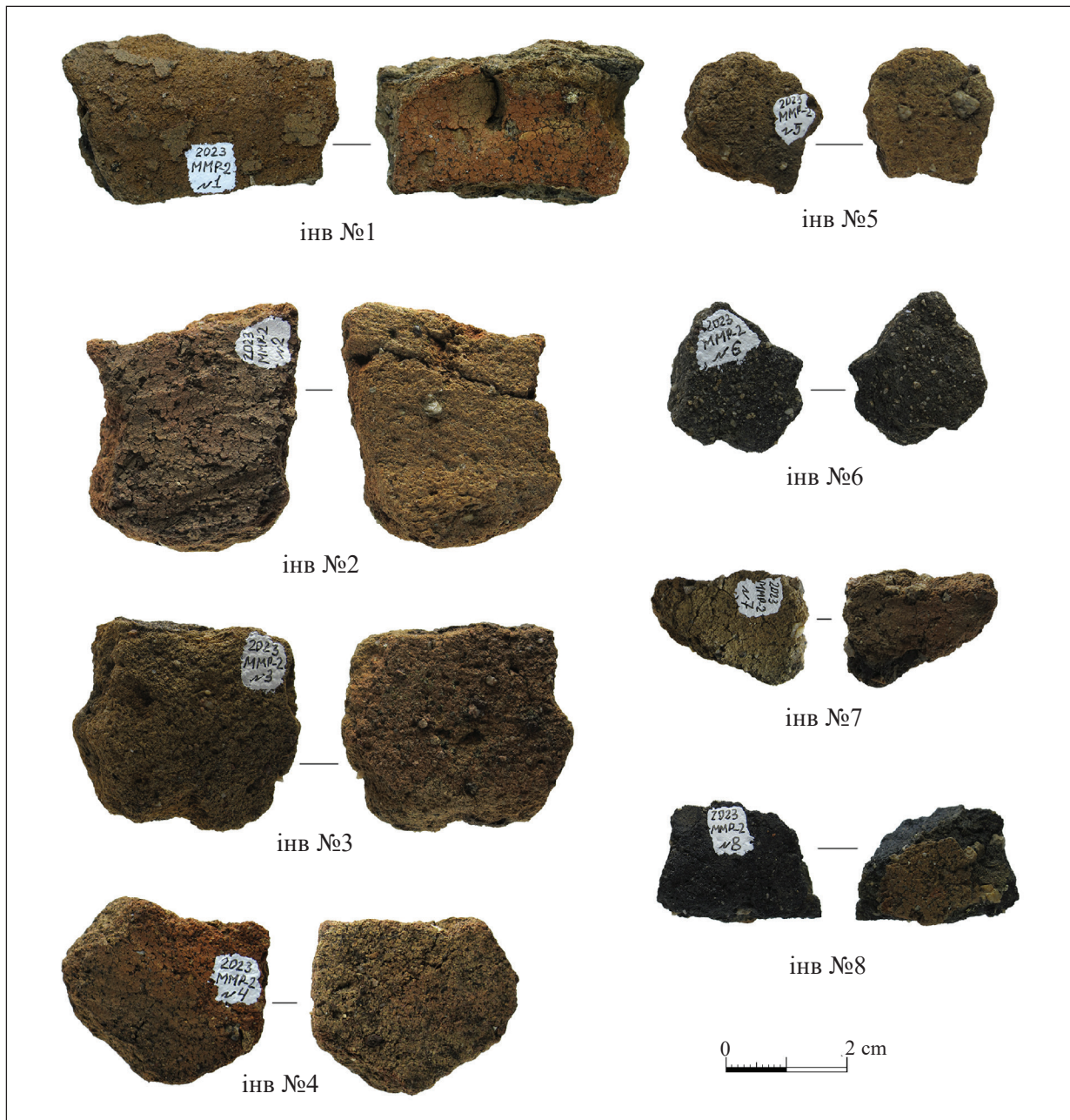

Рис. 21. Фрагменти стінок ліпних керамічних посудин із території місця віднайдення Мошчун уроч. Мамаїв Ріг 2
 Fig. 21. Fragments of walls of handmade ceramic vessels from the territory of the location of Moshchun, Mamaiv Rih 2 tract

логічного об'єкту, за даними космічної зйомки, датованої 15.03.2023 рік (сервіс Google), зафіксовано сліди двох влучань російських боєприпасів (рис. 29: 1, 2). Археологічний об'єкт потребує додаткового натурного обстеження.

Окрім археологічних пам'яток, обстежено чотири місця, безпосередньо пов'язаних із бойовими операціями 2022 р. (два місця знищення російської військової техніки, одне місце масованого обстрілу, меморіал пам'яті «Янголи Перемоги» загиблим українським героям на місці бойових позицій).

Висновки

Підсумовуючи досвід моніторингових робіт біля с. Мошчун та в північній частини Київщини, можна констатувати, що обстежені археологічні об'єкти пошкоджені внаслідок розгортання російсько-української війни. Їх умовно можна поділити на кілька груп:

1. Об'єкти, пошкоджені внаслідок обстрілу різними боєприпасами. На цих пам'ятках фіксуються різноманітні сліди влучання боєприпасів. Часто культурний шар знищений у місці

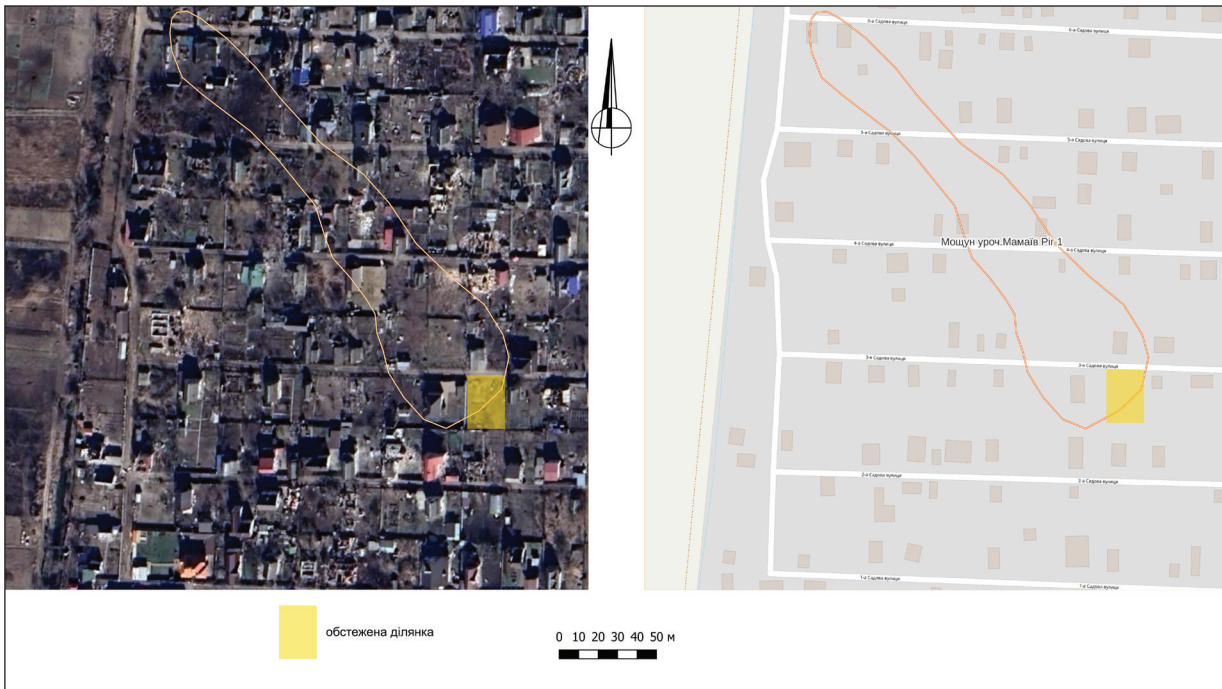

Рис. 22. Пошкодження археологічного об'єкту Мощун уроч. Мамаїв Ріг 1 за даними космічної зйомки (15.03.2022, Google) та розташування об'єкту на плані забудови дачного селища (OpenStreetMap)

Fig. 22. Damage to the Moshchun archaeological site, Mamaiv Rih 1 tract, according to space survey data (March 15, 2022, Google) and the location of the object on the construction plan of the country village (OpenStreetMap)

Рис. 23. Вид на обстежену ділянку на археологічному об'єкті Мощун уроч. Мамаїв Ріг 1 з північно-західного кута
Fig. 23. View of the surveyed site from the north-west corner at the Moshchun archaeological site, Mamaiv Rih 1 tract

влучання з утворенням воронкоподібного заглиблення (Раківка уроч. Шевлівка) або неглибоких блюдцеподібних западин (Мощун уроч. Мамаїв Ріг 2). На території таких археологічних об'єктів часто розкидані різного розміру уламки боєприпасів (Мощун уроч. Мамаїв Ріг 2; Мощун уроч. Мамаїв Ріг 1; Нові Петрівці уроч. Сакова Пристань). Верхні шари культурного археологічних об'єктів пронизані металевими уламками, що значно змінює структуру культурного шару в цілому. Такі пошкодження фіксуються, як правило, в місцях і поблизу місць активних бойових дій, наприклад, на різночасових пам'ятках в околицях с. Мощун та р. Ірпінь.

2. Археологічні об'єкти, пошкоджені белігеративною діяльністю. Такі археологічні об'єкти пошкоджені різноманітними траншеями, бліндажами та іншими заглибленими елементами військової інфраструктури. Варто зазначити, що ця діяльність повністю знищує культурний шар об'єкту археології на місці побудови таких елементів стаціонарних укріплень (Змієвий Вал поблизу с. Плесецьке, оселище на захід від с. Северинівка, Чорногородка уроч. Слобода). Цей тип пошкоджень найбільш очевидний та підлягає фіксації. Варто вказати на необхідність застосування низьковисотної аерозйомки, яка, однак, поки що недоступна для членів експедиції.

Рис. 24. Вид на обстежену ділянку на археологічному об'єкті Мошун уроч. Мамаїв Ріг 1 з півдня
Fig. 24. View of the surveyed site from the south at the Moshchun archaeological site, Mamaiv Rih 1 tract

Рис. 25. Залишки боєприпасів після обстрілів росіянами житлової забудови на обстеженій ділянці археологічного об'єкту Мошун уроч. Мамаїв Ріг 1
Fig. 25. Remnants of ammunition left after Russian shelling of a residential building on the surveyed site at the Moshchun archaeological site, Mamaiv Rih 1 tract

3. Об'єкти, стан яких з'ясувати за допомогою наземного моніторингу під час дії воєнного стану неможливо. Стан таких об'єктів археології можна опосередковано оцінити за космічними знімками (в разі наявності актуальних) або досить умовно за опосередкованими даними. Частина об'єктів, хоч і недоступна через замінування під'їздів, усе ж таки візуально фіксується (курган поблизу с. Фасова).

Загалом, здійснені співробітниками Інституту археології НАН України та представниками ЗСУ спільні наукові розвідки мають важливе значення з кількох причин. По-перше, сам факт існування та активної роботи моніторин-

гової експедиції, що займається фіксацією пошкоджень, завданих національній та світовій археологічній спадщині, дає привід для поміркованого, але одночасно впевненого оптимізму. Безумовно, зважаючи на неймовірний масштаб заподіяних російським агресором збитків, оцінити хоча б загальну картину пошкоджень вітчизняної археологічної спадщини на сьогоднішній день неможливо. Та попри те є надія, що такі наукові ініціативи матимуть більшу увагу як з боку суспільства, так і державних інституцій. По-друге, ця наукова ініціатива є чудовим прикладом співпраці між науковцями археологами та представниками ЗСУ, у лавах яких опинилась певна кількість людей відповідного фаху. Моніторинг стану археологічних об'єктів у більшості випадків сьогодні неможливий без представників збройних сил, які мають досвід і можливість працювати в місцях, які все ще становлять небезпеку, пов'язану з бойовими діями.

Завдяки зібраній у процесі моніторингу інформації маємо змогу висловити перші пропозиції щодо заходів консервації пошкоджених унаслідок російської агресії об'єктів археології. Такі заходи повинні бути скеровані на території археологічних об'єктів а отже, на специфічні ландшафти. Першим завданням є здійснення при потребі комплексу робіт із розмінування археологічних ландшафтів. Для цього необхідне залучення сертифікованих фахівців. Наступним етапом має стати рекультивация ділянок, пошкоджених вибухами боєприпасів: вилучення уламків, археологічне дослідження вирв та інших по-

Рис. 26. Артефакти з археологічного об'єкту Мощун уроч. Мамаїв Ріг 1
 Fig. 26. Artefacts from the Moshchun archaeological site, Mamaiv Rih 1 tract

шкоджені культурного шару, їх рекультивация. Додатковим завданням може стати суцільне вилучення уламкових матеріалів, що залишилися після вибухів із паралельним фаховим дослідженням верхніх шарів археологічних об'єктів. Важливим напрямком роботи з менеджмен-

ту пошкоджених археологічних об'єктів є поєднання археологічно-консерваційних заходів з експертизою екологічної цінності територій. Воєнні дії, попри свій деструктивний характер, все-таки дають шанс на перегляд традиційних способів використання територій. Саме тому

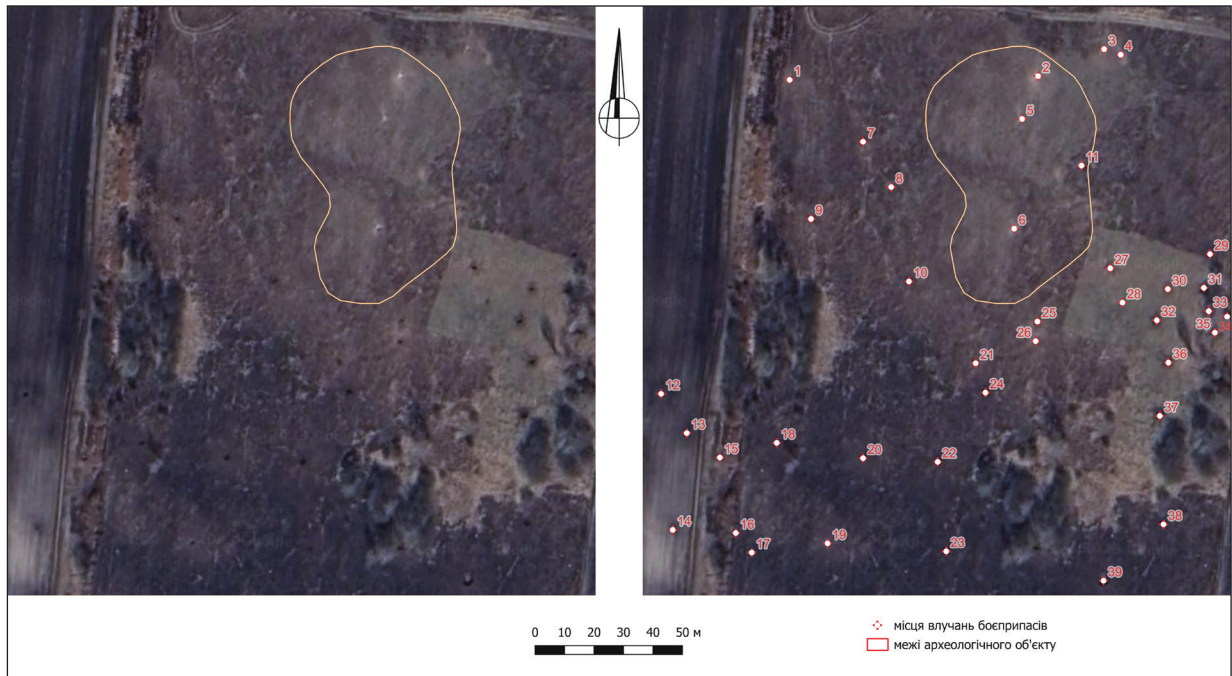

Рис. 27. Пошкодження археологічного об'єкту Мошчун уроч. Сапсайка за даними космічної зйомки (15.03.2022, Google)
 Fig. 27. Damage to the Moshchun archaeological site, Sapsaika tract, according to space survey data (March 15, 2022, Google)

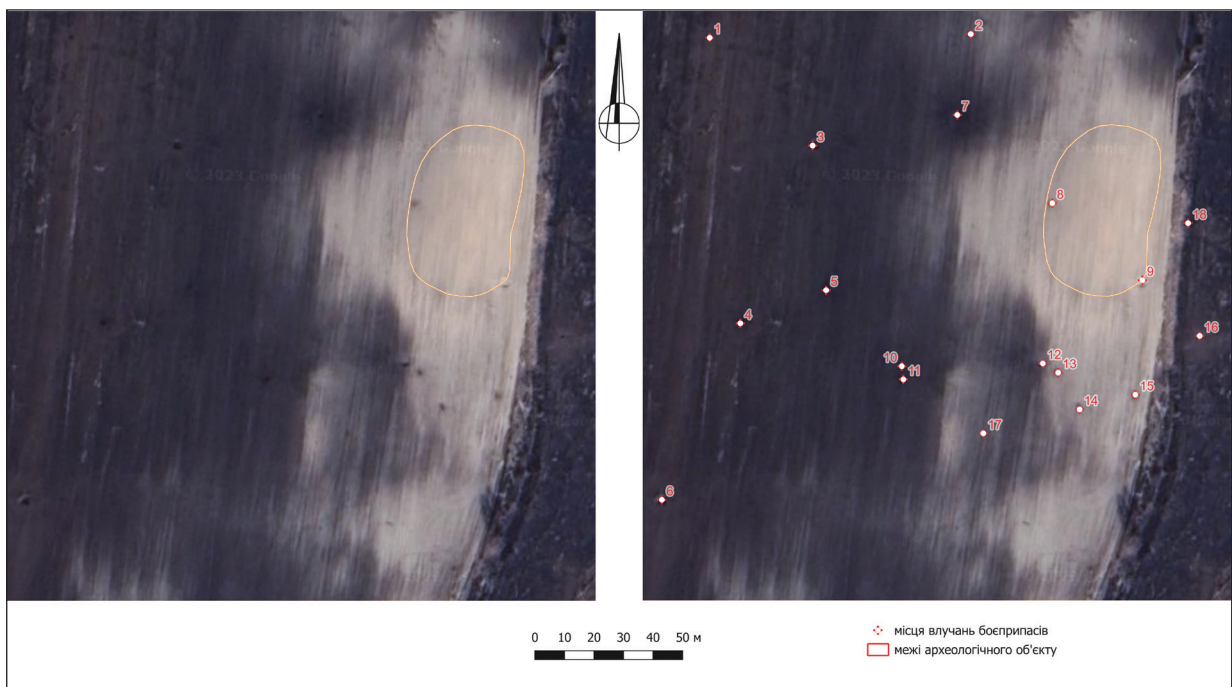

Рис. 28. Пошкодження археологічного об'єкту Мошчун 2 за даними космічної зйомки (15.03.2022, Google)
 Fig. 28. Damage to the Moshchun 2 archaeological site according to space survey data (March 15, 2022, Google)

слід розглянути можливість заповідання окремих ландшафтних виділів із точки зору природної та культурної цінності. Таке заповідання може бути поєднане з використанням цих територій під час подальших воєнних дій як чинних чи законсервованих військових об'єктів.

Успіх моніторингових та документаційних зусиль залежатиме від ефективності залучення археологів-професіоналів, що мають військовий досвід, до процесу збору інформації про зміну археологічних ландшафтів та стану об'єктів культурної спадщини. З огляду на тенденцію

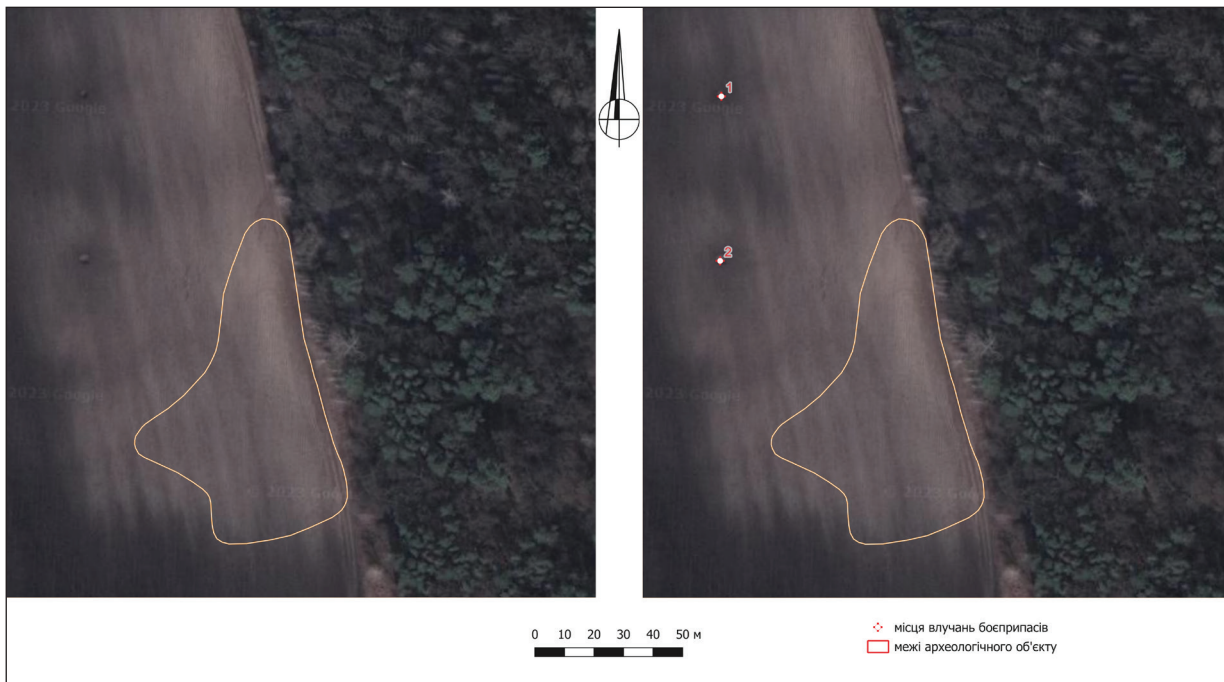

Рис. 29. Пошкодження археологічного об'єкту Мошчун 1 за даними космічної зйомки (15.03.2022, Google)

Fig. 29. Damage to the Moshchun 1 archaeological site, according to space survey data (March 15, 2022, Google)

розгортання російсько-української війни потреба та цінність кожного кваліфікованого фахівця з археології із військовим досвідом лише зростатиме. На жаль, цьому сприяє інтенсивне знищення історичних ландшафтів в зонах бойових дій на території України та фізичне зменшення відповідних фахівців. Нагадаємо, що залучення іноземних спеціалістів до моніторингу археоло-

гічної спадщини на «територіях війни» на сьогодні практично неможливе. Тож подальша робота вбачається в удосконаленні методик фіксації стану археологічних пам'яток та постійному залученні археологів у складі ЗСУ та поза ними до системної роботи з археологічного моніторингу.

Надійшла 25.03.2024

Васильєва, М. В. 1989. *Гражданско-правовые средства охраны и использования памятников истории и культуры*. Автореферат дисертации к.ю.н. Всесоюзный юридический заочный институт.

Гжибовська, Т. С. 2018. Щодо впровадження системи моніторингу об'єктів культурної спадщини. В: Добролюбська, Ю. А. (відп. ред.). *Історіосфера: матеріали Тринадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, Одеса, Україна, 6–7 квітня 2018 р. Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, с. 70–77.

У селі Мошчун на Київщині знищено 2 тис будинків із 2,8 тис. *Дзеркало тижня*. 6 травня 2022 [online]. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-seli-moshchun-nakijivshchini-znishcheno-2-tis-budinkiv-iz-2-8-tis.html> [Дата звернення 20 березня 2024].

Каткова, Т. Г. 2008. *Правова охорона культурної спадщини в Україні*. Харків: Право.

Коломієць, С., Борисов, А., Павленко, С. 2017. *Звіт про археологічні розвідки проведені на території басейну р. Ірпін' в 2017 році*. Науковий архів ІА НАН України, ф. 64, 2017/б.н., опис 2017.

Малолітнева, В. К, Борисов, А. В., Гурова, А. М., Малишев, О. О. 2021. *Аерокосмічний моніторинг археологічного ландшафту: правові та організаційні засади*. Київ: Норма права. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.21378090.v1>

Національна... 2023. Національна академія наук України. Моніторинг археологічних об'єктів під час війни в Україні. 15 червня 2023 [online]. Режим доступу: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10220> [Дата звернення 20 березня 2024].

Поливач, К. А. 2013. Формування системи моніторингу об'єктів культурної спадщини в Україні. *Український географічний журнал*, 3, с. 56–63.

Про охорону... 2000. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*, 39.

Серов, О. В. 2006. *Пам'ятки археології Київської області кінця X — середини XIII ст. Археологічний каталог. Рукопис*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України; УТОПІК.

Томашевський, А. П. 1998. Перспективи та проблеми комплексного вивчення і збереження історико-культурної та палеоприродної спадщини на зламі тисячоліть. В: Рижко, В. А. (відп. ред.). *Матеріали конференції «Людина в ландшафті XXI століття: гуманізація географії. Проблеми постнекласичних методологій»*. Київ (б. в.), с. 130–135. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5194792.v2>

Томашевський, А. П. 2004. Комплексне збереження історико-археологічної та природної спадщини: територіальний імператив. *Екологічний вісник*, 6 (28), с. 2–5. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5194930.v1>

Відкликаний РФ підпис під Римським Статутом не впливає на розслідування її злочинів. *Укрінформ*. 18 грудня 2020 [online]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3157458-vidklikaniy-rf-pidpis-pid-rimskim-statutom-ne-vplivaє-na-rozsliduvanna-ii-zlociniv-mamedov.html> [Дата звернення 20 березня 2024].

У МкіП назвали кількість зруйнованих та пошкоджених армією РФ культурних пам'яток. 8 липня 2023. *Укрінформ* [online]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3733248-u-mkip-nazvali-kilkist-zrujnovanih-ta-poskodzeni-h-armie-u-rf-kulturnih-pamatok.html> [Дата звернення 20 березня 2024].

Шидловський, П. С., Корнієнко, М. В., Івакін, В. Г., Буйських, А. В., Прокопенко, І. В., Осінчук, Т. М., Синиця, Є. В., Пічкур, Є. В. (ред.). 2022. *Науковий практичний семінар «Охорона та збереження археологічної спадщини України. Protection and preservation of archaeological heritage of Ukraine»*. Тези доповідей. Київ, Україна, 23 листопада 2022 р. Київ: Центр консервації предметів археології.

Гаазький суд вперше виніс вирок за знищення культурної спадщини. *LB.UA*. 27 вересня 2016 [online]. Режим доступу: https://lb.ua/culture/2016/09/27/346316_gaagskiy_sud_vpervie_vines_prigovor.html [Дата звернення 20 березня 2024].

Олександр Вдовиченко, «Слов'ян»: «Я був впевнений в своїх людях. І ми вистояли». *LB.UA*. 3 червня 2022 [online]. Режим доступу: https://lb.ua/society/2022/06/03/518854_oleksandr_vdovichenko_slovyan.html [Дата звернення 20 березня 2024].

Козаровичі. Підірвати дамбу, щоб врятувати Київ. *Ukrainian*. 20 грудня 2022 [online]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=rtHOI5PhXs> [Дата звернення 20 березня 2024].

Battle for Kyiv: Ukrainian Valor, Russian Blunders Combined to Save the Capital. *Washington Post*. 24 серпня 2022 [online]. Режим доступу: <https://www.washingtonpost.com/national-security/interactive/2022/kyiv-battle-ukraine-survival/> [Дата звернення 20 березня 2024].

Volodymyr A. Hnera¹, Artem V. Borysov², Bohdan O. Skopnenko³, Mykyta V. Naraikevskyi⁴

¹PhD, Research Fellow, the National Defense University of Ukraine, ORCID: 0000-0002-6589-9163, gneravolodimir@gmail.com

²PhD, Research Fellow, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID: 0000-0002-2322-2277, artem_borysov@iananu.org.ua

³PhD, Research Fellow, the National Defense University of Ukraine, ORCID: 0000-0001-5678-0657, Sko-bogdan@i.ua

⁴Laboratory Assistant, the National Defense University of Ukraine, ORCID: 0009-0009-4910-3100, 0933596232nik@gmail.com

CONSEQUENCES OF THE WAR FOR CULTURE HERITAGE SITES ON THE EXAMPLE OF ARCHAEOLOGICAL SITES IN MOSHCHUN VILLAGE NEAR KYIV

The Russian Federation has been destroying Ukrainian cultural heritage since 2014. A full-scale invasion by the Russians in February 2022 increased the scale of losses. The aggressor country must compensate for the damages caused to Ukraine. Documenting these losses is part of the process of restorative justice. Legal tools are an important part of the work of documenting destruction. Part of the article reveals legal aspects of such documentation.

Moshchun village, near Kyiv, became the territory of military confrontation. This area has suffered significant damage. Houses of local residents became ruins. Many traces of ammunition explosions covered the surrounding fields and forests. Part of the territory affected by the war is the area of archaeological sites. We reconstructed the course of the military conflict using public information to piece together the events of 2022. This revealed the process of destruction of archaeological sites. The collected information helped in the direct survey of archaeological sites.

The basis of the article is the data collected in the summer of 2023. Monitoring archaeological expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine surveyed seven archaeological sites. All surveyed objects have damage from military operations. The examined places form three groups: a) objects with traces of damage as a result of shelling with various ammunition; b) objects damaged by belligerent activity; c) objects whose status is unknown.

Monitoring of archaeological sites is impossible without representatives of the Armed Forces of Ukraine. The interaction of the executive authorities, scientific institutions and defense forces of Ukraine is a necessary condition for the deployment of the monitoring system of archaeological objects in the wartime conditions. The survey carried out by the authors of the article is only one of the ways of documenting the war crimes of the Russians against the world cultural heritage.

Key words: archaeological heritage, Ukraine, Russian aggression, damage to archaeological sites, Kyiv Oblast, Irpin River basin, ancient Rus, Neolithic, Early Iron Age.

References

- Vasileva, M. V. 1989. *Grazhdansko-pravovie sredstva okhrani i ispolzovaniya pamyatnikov istorii i kulturi*. Avtoreferat disertatsii k.yu.n. Vsesoiuznyi iuridicheskii zaochnyi institut.
- Hzybovska, T. S. 2018. Shchodo vprovadzhennia systemy monitorynhu ob'ektiv kulturnoi spadshchyny. In: Dobroliub-ska, Yu. A. (exec. ed.). *Istorijsfera: materialy Trynadtsiatoi naukovoї konferentsii vykladachiv, zdobuvachiv vyshchoї osvity ta molodykh uchenykh Pivdenoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*, Odesa, Ukraina, 6–7 kvitnia 2018 r. Odesa: PNPU imeni K.D. Ushynskoho, p. 70-77.
- U seli Moshchun na Kyivshchyni znyshcheno 2 tys budynkiv iz 2,8 tys. *Dzerkalo tyzhnia*. 6 travnia 2022 [online]. Available at: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-seli-moshchun-na-kijivshchyni-znishcheno-2-tis-budynkiv-iz-2-8-tis.html> [Accessed 20 March 2024].

- Katkova, T. H. 2008. *Pravova okhorona kulturnoi spadshchyny v Ukraini*. Kharkiv: Pravo.
- Kolomiets, S., Borysov, A., Pavlenko, S. 2017. *Zvit pro arkeolohichni rozvidky provedeni na terytorii baseinu r. Irpin v 2017 rotsi*. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 2017/b.n., opys 2017.
- Malolitneva, V. K., Borysov, A. V., Hurova, A. M., Malyshev, O. O. 2021. *Aerokosmichniy monitorynh arkeolohichnoho landshaftu: pravovi ta orhanizatsiini zasady*. Kyiv: Norma prava. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.21378090.v1>
- Natsionalna... 2023. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. 15 chervnia 2023. *Monitorynh arkeolohichnykh ob'ektiv pid chas viiny v Ukraini* [online]. Available at: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10220> [Accessed 20 March 2024].
- Polyvach, K.A. 2013. *Formuvannia systemy monitorynhu ob'ektiv kulturnoi spadshchyny v Ukraini*. Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal, 3, p. 56-63.
- Pro okhoronu... 2000. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny. Zakon Ukrainy vid 8 chervnia 2000 roku № 1805-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 39.
- Sierov, O. V. 2006. *Pamiatky arkeolohii Kyivskoi oblasti kintsia X — seredyny XIII st. Arkeolohichniy katalog. Rukopys*. Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy; UTOPIK.
- Tomashevskiy, A. P. 1998. Perspektivy ta problemy kompleksnoho vyvchennia i zberezhennia istoryko-kulturnoi ta paleopryrodnoi spadshchyny na zlami tysiacholit. In: Ryzhko, V. A. (exec. ed.). *Materialy konferentsii «Liudyna v landshafti KhKhI stolittia: humanizatsiia heohrafii. Problemy postneklasychnykh metodolohii»*. Kyiv (w. ed), p. 130-135. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5194792.v2>
- Tomashevskiy, A. P. 2004. Kompleksne zberezhennia istoryko-arkheolohichnoi ta pryrodnoi spadshchyny: terytorialnyi imperatyv. *Ekolohichniy visnyk*, 6 (28), p. 2-5. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5194930.v1>
- Vidklykanyi RF pidpys pid Rym'skym Statutom ne vplyvaie na rozsliduvannia yii zlochyniv. *Ukrinform*. 18 hrudnia 2020 [online]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3157458-vidklikanij-rf-pidpis-pid-rimskim-statutom-ne-vplyvae-na-rozsliduvanna-ii-zlociniv-mamedov.html> [Accessed 20 March 2024].
- U MkiP nazvaly kil'kist zruinovanykh ta poshkodzhenykh armiiu RF kulturnykh pamiatok. *Ukrinform*. 8 lystopada 2023 [online]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3733248-u-mkip-nazvali-kilkist-zruinovanih-ta-poshkodzeni-h-armiie-u-rf-kulturnih-pamatok.html> [Accessed 20 March 2024].
- Shydlovskiy, P. S., Korniienko, M. V., Ivakin, V. H., Buiskykh, A. V., Prokopenko, I. V., Osinchuk, T. M., Synytsia, Ye. V., Pichkur, Ye. V. (eds.). 2022. *Naukovyi praktychnyi seminar «Okhorona ta zberezhennia arkeolohichnoi spadshchyny Ukrainy. Protection and preservation of archaeological heritage of Ukraine»*. Tezy dopovidei. Kyiv, Ukraina, 23 lystopada 2022 r. Kyiv: Tsentr konservatsii predmetiv arkeolohii.
- Haazkyi sud vpershe vynis vyrok za znyshchennia kulturnoi spadshchyny. *LB.UA*. 27 veresnia 2016 [online]. Available at: https://lb.ua/culture/2016/09/27/346316_gaagskiy_sud_vpervie_vines_prigovor.html [Accessed 20 March 2024].
- Oleksandr Vdovychenko, «Slovan»: «Ya buv vpevnenyi v svoikh liudiakh. I my vystoialy». *LB.UA*. 3 chervnia 2022 [online]. Available at: https://lb.ua/society/2022/06/03/518854_oleksandr_vdovichenko_slovyan.html [Accessed 20 March 2024].
- Kozarovychi. Pidirvaty dambu, shchob vriatuvaty Kyiv. *Ukrainer*. 20 hrudnia 2022 [online]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=rtHO15IPhXs> [Accessed 20 March 2024].
- Battle for Kyiv: Ukrainian Valor, Russian Blunders Combined to Save the Capital. *Washington Post*. 24 serpnia 2022. [online]. Available at: <https://www.washingtonpost.com/national-security/interactive/2022/kyiv-battle-ukraine-survival/> [Accessed 20 March 2024].